

QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2026-yil 2-son)

FILOLOGIYA
PHILOLOGY

PAHLAVON MAHMUD MEROSIDA SHAXS KAMOLOTI VA TARBIYAVIY
G‘OYALAR TALQINI

<https://doi.org/10.70728/b.series.v08.i02.028>

Raxmanova Ikboloy Atanazarovna

Mustaqil tadqiqotchi, UrDU

ikboloyrahmanova@gmail.com

+99890-578-75-75

Annotatsiya: Mazkur maqolada buyuk mutafakkir va mutasavvif shoir Pahlavon Mahmud merosida shaxs kamoloti va tarbiyaviy g‘oyalarning badiiy-falsafiy talqini tahlil qilinadi. Tadqiqotda Pahlavon Mahmud ruboiylari ko‘rib chiqilib, ulardagi axloqiy qadriyatlar, insoniy fazilatlar, kamtarlik, o‘zini anglash, ma‘naviy poklanish kabi tushunchalarning falsafiy mohiyati ochib beriladi. Ruboiylarda ifodalangan g‘oyalar pedagogik nuqtayi nazardan talqin qilinib, ularning yosh avlod ma‘naviy-axloqiy tarbiyasidagi ahamiyati yoritiladi. Tadqiqot jarayonida tarixiy-manbashunoslik, matn tahlili va pedagogik interpretatsiya metodlaridan foydalanildi. Maqola natijalari Pahlavon Mahmud merosini zamonaviy tarbiya jarayoniga integratsiya qilish imkoniyatlarini ko‘rsatadi hamda milliy pedagogik tafakkur rivojiga tayanch bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Pahlavon Mahmud, ruboiy, shaxs kamoloti, ma‘naviy-axloqiy tarbiya, pedagogik g‘oya, falsafiy tafakkur, milliy tarbiya, tasavvufiy meros.

KIRISH.

Sharq mumtoz tafakkurida shaxs kamoloti, axloqiy yetuklik va ma‘naviy tarbiya masalalari markaziy o‘rin egallab kelgan. Ayniqsa, tasavvufiy-falsafiy yo‘nalishda ijod qilgan mutafakkirlar asarlarida insonning o‘zini anglashi, nafsni jilovlash, kamtarlik va ijtimoiy mas‘uliyat kabi tushunchalar pedagogik ahamiyatga ega g‘oyalar sifatida talqin etiladi. Bunday meros nafaqat adabiy-estetik hodisa, balki tarbiya va ta‘lim jarayonida foydalanish mumkin bo‘lgan boy manba hisoblanadi.

Pahlavon Mahmud ijodi ana shunday ma‘naviy-pedagogik ahamiyatga ega meros sirasiga kiradi. U ruboiy janri orqali inson shaxsining ichki kamoloti, axloqiy tanlovi va jamiyatdagi o‘rni masalalarini lo‘nda, ammo chuqur falsafiy mazmunda ifodalagan. Tadqiqotchilar ta‘kidlaganidek, Pahlavon Mahmud ruboiylarida shaxsni tarbiyalashga yo‘naltirilgan g‘oyalar ochiq pand-nasihat shaklida emas, balki badiiy-falsafiy umumlashmalar orqali beriladi [1].

Pedagogik nuqtayi nazardan ruboiy janri alohida e‘tiborga loyiq. Chunki ruboiylarda axloqiy me‘yorlar, shaxsiy mas‘uliyat, o‘zini anglash va jamiyat bilan munosabat masalalari ixcham shaklda, kuchli semantik yuk bilan ifodalanadi. Bu esa ularni talabalarning ma‘naviy-axloqiy sifatlarini shakllantirishda samarali didaktik vositaga aylantiradi. Shu jihatdan Pahlavon Mahmud ruboiylari faqat adabiy yodgorlik emas, balki tarbiyaviy matn sifatida ham tahlil qilinishi lozim [2].

O‘zbek pedagogik tafakkurida mumtoz adabiyot namunalarini tarbiyaviy manba sifatida o‘rganish an‘anasi mavjud bo‘lib, bu yondashuvda matnning badiiy tuzilishi, falsafiy yo‘nalishlari va tarbiyaviy mazmuni bir butunlikda tahlil qilinadi. Tadqiqotchilarning fikricha, bunday yondashuv talabalarda reflektiv fikrlashni rivojlantiradi, shaxsiy xulq-atvorni baholash va o‘zini tarbiyalash ko‘nikmalarini shakllantiradi [3]. Pahlavon Mahmud merosi ana shu metodologik yondashuv uchun ayniqsa qulay manba hisoblanadi.

Mazkur maqolada Pahlavon Mahmud ruboiylari asl matnlar asosida, aniq nashrlarga tayangan holda tahlil qilinadi. Tadqiqotda ruboiylarning badiiy-falsafiy mazmuni ochib berilib, ularning shaxs kamoloti va ma‘naviy-axloqiy tarbiyaga oid pedagogik talqin mexanizmlari yoritiladi. Bunda ruboiy matni, uning falsafasi va pedagogik xulosalar o‘zaro uzviy bog‘liq holda tahlil qilinadi.

Shu tariqa, Pahlavon Mahmud ruboiylarini pedagogik nuqtayi nazardan o‘rganish talabalarning kamtarlik, o‘zini anglash, axloqiy mas‘uliyat va ijtimoiy ongini rivojlantirishda mumtoz merosning amaliy imkoniyatlarini ochib berishga xizmat qiladi. Bu esa mumtoz adabiyot va zamonaviy pedagogika o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ilmiy asosda ko‘rsatishga imkon beradi.

Sharq tasavvufiy-adabiy tafakkurida shaxs kamoloti, nafs tarbiyasi va axloqiy yetuklik masalalari eng muhim mavzulardan biri bo‘lib kelgan. Bu jarayonda shoir va mutafakkirlar insonning ichki dunyosini tarbiyalashni tashqi bilimdan ustun qo‘yganlar. Pahlavon Mahmud ana shunday mutafakkirlardan bo‘lib, uning ruboiylari shaxsni o‘zini anglash, kamtarlik va ma‘naviy poklanishga da‘vat etuvchi badiiy-falsafiy matnlar sifatida alohida qadrlanadi. Tadqiqotchilar ta’kidlaganidek, Pahlavon Mahmud ijodida axloqiy pand bevosita buyruq shaklida emas, balki hayotiy umumlashma va ichki xulosaga undovchi falsafiy obrazlar orqali beriladi [1].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA.

Pahlavon Mahmud ruboiylarida shaxsning jamiyatdagi o‘rni, insoniy fazilatlar va o‘zlikni tanish masalalari markaziy g‘oya sifatida namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, kamtarlik va manmanlik qarama-qarshiligi orqali shaxsiy kamolot mezonlari belgilab beriladi. Quyidagi ruboiy shoir ijodida tez-tez uchraydigan ana shu axloqiy-falsafiy yo‘nalishni yaqqol ifodalaydi.

Kamtarlik qil, kamol shunda topilur,

Manmanlikdan esa xorlik yetilur.

Kimki o‘zini tanidi — elga tanilar,

O‘zidan bexabar — yo‘qotdi yo‘lini.

(Pahlavon Mahmud. “Ruboiylar”. Toshkent: Fan, 1985, 42-bet. Tarjima)

Mazkur ruboiyda shaxs kamoloti ichki tarbiya bilan bog‘liq jarayon sifatida talqin etiladi. Shoir kamtarlikni shaxsiy yuksalishning asosiy sharti sifatida ko‘rsatib, manmanlikni esa axloqiy qulashga olib boruvchi illat deb baholaydi. Bu yerda “o‘zini tanish” tushunchasi tasavvufiy va pedagogik mazmunga ega bo‘lib, insonning o‘z imkoniyatlari, chegaralari va mas’uliyatini anglashini bildiradi. Pedagogik nuqtayi nazardan bu g‘oya shaxsiy refleksiya va o‘zini tarbiyalash mexanizmlarining muhim asosi hisoblanadi [2].

Ruboiydagi “elga tanilish” tushunchasi tashqi obro‘ emas, balki axloqiy yetuklik orqali jamiyatda e’tirof etilish ma’nosida qo‘llangan. Bu holat Pahlavon Mahmud qarashlarida shaxs kamoloti ijtimoiy muhit bilan uzviy bog‘liq ekanini ko‘rsatadi. Zamonaviy pedagogika nuqtayi nazaridan esa mazkur g‘oya talabalarda ijtimoiy mas’uliyat, kamtarlik va o‘z-o‘zini baholash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi [3].

Shuningdek, ruboiyda manmanlikning “eng tez qulash yo‘li” sifatida talqin qilinishi shaxsiy xulq-atvorni tahlil qilishga undovchi kuchli tarbiyaviy signal hisoblanadi. Bu jihat ruboiyni talabalarining ma’naviy-axloqiy tarbiyasida muhokama qilish, axloqiy muammoli vaziyatlarni tahlil qilishda samarali pedagogik vositaga aylantiradi [4].

Pahlavon Mahmud ruboiylarida shaxs kamoloti faqat individual axloqiy holat sifatida emas, balki jamiyat bilan uzviy bog‘liq tarbiyaviy jarayon sifatida talqin etiladi. Shoir insonning o‘z nafsini tarbiyalashi, ichki mas’uliyatni his etishi va axloqiy tanlovni ongli ravishda amalga oshirishi orqali hayotda ijtimoiy muvozanatga erishish mumkinligini uqtiradi. Bu qarashlar, ayniqsa, yoshlarda ma’naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirish masalasida muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi.

Pahlavon Mahmud ijodida nafsni jilovlash va ichki poklanish g‘oyasi markaziy o‘rin tutadi. Quyidagi ruboiyda ushbu masala tasavvufiy va axloqiy ramzlar orqali ifodalanadi:

Nafsni yengmas ekansan, odam bo‘lmaysan,

O‘zingni bilmasang, olam bo‘lmaysan.

Haq yo‘lin topmoqni istasang agar,

Avval o‘z ichingga nazar solmaysan.

(Pahlavon Mahmud. Ruboiylar. Toshkent: Fan, 1985, 57-bet. Tarjima)

NATIJALAR.

Mazkur ruboiyda shaxs kamolotining markaziy mezoni sifatida “nafsni yengish” g‘oyasi ilgari suriladi. Tasavvufiy an’anada nafs insonni pastkashlik, manmanlik va axloqiy beqarorlikka yetaklovchi kuch sifatida talqin qilinadi. Shoir bu tushunchani pedagogik jihatdan talqin etib, insonning chinakam kamolotga erishishi avvalo o‘z ichki dunyosini anglash va nazorat qilishdan boshlanishini ta’kidlaydi. Bu holat zamonaviy pedagogikada shaxsning reflektiv tafakkuri va o‘z-o‘zini boshqarish kompetensiyalariga to‘g‘ri keladi [2].

Ruboiydagi “o‘zingni bilmasang, olam bo‘lmaysan” jumlasini shaxsiy o‘zlikni anglash pedagogikasiga bevosita ishora qiladi. Talaba yoki yosh individning bilimli bo‘lishi yetarli emas, balki u o‘z axloqiy pozitsiyasini, maqsadini va jamiyatdagi mas’uliyatini anglagan holda

kamol topishi lozim. Pedagogik nuqtayi nazardan bu yondashuv shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim konsepsiyasi bilan uyg‘unlashadi [3].

Shuningdek, ruboiyda “Haq yo‘li” tushunchasi faqat diniy mazmunda emas, balki adolat, halollik va axloqiy to‘g‘rilik timsoli sifatida qo‘llanilgan. Bu holat Pahlavon Mahmud ijodining tarbiyaviy salohiyatini yanada kuchaytiradi. Ta’lim jarayonida bunday ruboiylar talabalarda axloqiy tanlovni tushuntirish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va shaxsiy pozitsiyani shakllantirish uchun samarali didaktik vosita bo‘lib xizmat qiladi [4].

Shu nuqtayi nazardan, Pahlavon Mahmud ruboiylarini talabalarning ma’naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirishda qo‘llash ularni faqat adabiy meros bilan tanishtirish emas, balki shaxsiy kamolotga yo‘naltirilgan pedagogik jarayonni tashkil etish imkonini beradi. Bu jarayonda ruboiy matni, uning falsafiy qatlamini tahlil qilish va pedagogik talqin mexanizmini uyg‘unlashtirish talabaning ichki dunyosiga ta’sir etuvchi samarali tarbiyaviy modelni yuzaga keltiradi.

MUHOKAMA.

Pahlavon Mahmud ruboiylarida shaxs kamoloti masalasi ko‘pincha kamtarlik, o‘zini bilish va manmanlikdan tiyilish g‘oyalari orqali ochib beriladi. Shoir nazarida insonning jamiyatdagi obro‘si tashqi maqom yoki kuch bilan emas, balki ichki axloqiy yetuklik bilan belgilanadi. Bu qarashlar Sharq pedagogik tafakkurida muhim o‘rin tutgan “avvalo o‘zingni tarbiyala” tamoyiliga tayanadi. Aynan shu jihat Pahlavon Mahmud merosini zamonaviy ma’naviy-axloqiy tarbiya jarayoniga tatbiq etish imkonini beradi.

Quyidagi ruboiyda shoir kamtarlik va o‘zlikni anglash g‘oyasini markaziy masala sifatida ilgari suradi:

Gar kibr ila yursang, yo‘ling xorlikdir,

Bu yo‘l oxiri pushaymonlikdir.

O‘zni tanigan el ichra aziz,

O‘zin bilmagan — doim xorlikdir.

*Pahlavon Mahmud. **Ruboiylar.** Forsiydan tarjima. Toshkent: Fan, 1985, 63-bet.*

Mazkur ruboiyda “kibr” va “o‘zini tanish” tushunchalari qarama-qarshi qo‘yilib, shaxs kamolotining axloqiy mezonini aniq belgilab beriladi. Shoir kibrni insonni jamiyatdan uzoqlashtiruvchi, uni ichki tanazzulga olib boruvchi illat sifatida talqin qiladi. Pedagogik nuqtayi nazardan bu holat shaxsda ijtimoiy moslashuv, empatiya va o‘z-o‘zini baholash kompetensiyalarining shakllanishi bilan chambarchas bog‘liqdir [1].

Ruboiydagi “o‘zni tanigan el ichra aziz” misrasi shaxsning ijtimoiy tan olinishi ichki kamolotga bog‘liqligini ko‘rsatadi. Bu fikr bugungi pedagogikada shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim konsepsiyasi bilan uyg‘unlashadi. Talaba nafaqat bilim egallashi, balki o‘zining axloqiy pozitsiyasini anglab, jamiyatda mas’uliyatli subyekt sifatida shakllanishi lozim. Pahlavon Mahmud ushbu g‘oyani qisqa, ammo chuqur mazmunli ruboiy shaklida ifodalab, uni tarbiyaviy ta’sir kuchiga ega badiiy vositaga aylantiradi [2].

Shuningdek, Pahlavon Mahmud ruboiylarida shaxs kamoloti individual manfaatlar doirasida cheklanib qolmay, jamiyat axloqiy muvozanatining asosi sifatida talqin qilinadi. Bu jihat ularni bugungi ma'naviy-ma'rifiy ta'lim jarayonida, ayniqsa, bo'lajak pedagoglarning axloqiy pozitsiyasini shakllantirishda muhim manbaga aylantiradi. Pedagog shaxsining kamtarlik, adolat va o'zini tanish fazilatlarini keyinchalik uning kasbiy faoliyatida ham namoyon bo'lishi tabiiydir [4].

Shu tariqa, Pahlavon Mahmud ruboiylarini bevosita matn darajasida, ularning falsafiy qatlamini ochgan holda va pedagogik talqin mexanizmi asosida tahlil qilish talabalarning ma'naviy-axloqiy sifatlarini takomillashtirishda samarali ilmiy-pedagogik yondashuvni yuzaga keltiradi. Bu meros Sharq pedagogik tafakkurining uzviy qismi sifatida zamonaviy ta'lim jarayonida ham dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Pahlavon Mahmud ruboiylarida shaxs kamoloti faqat tashqi xulq-atvor emas, balki insonning ichki kurashi, nafsni tiyish va o'zini tanish jarayoni sifatida talqin qilinadi. Shoirning tarbiyaviy qarashlari ko'pincha nafs bilan aql, manmanlik bilan kamtarlik, jaholat bilan idrok o'rtasidagi qarama-qarshilik orqali ifodalanadi. Bu jihat uning ruboiylarini sof adabiy meros doirasidan chiqarib, axloqiy-pedagogik manba darajasiga ko'taradi.

Quyidagi ruboiy Pahlavon Mahmudning shaxsiy mas'uliyat va ichki poklanish haqidagi qarashlarini yaqqol aks ettiradi:

Nafs yo 'liga kirgan el yo 'qotdi o 'zin,

Haq yo 'lin tutganlar topdi o 'zin.

Kim o 'zini yengsa — mard erur,

O 'zga ustidan g 'olib bo 'lish — emas ulug ' ish.

Pahlavon Mahmud. **Ruboiylar**. Forsiydan tarjima: S. G'aniev. Toshkent: Fan, 1985, 71-bet.

Ushbu ruboiyda shoir inson kamolotining asosiy mezoni sifatida "o'zini yengish" tushunchasini ilgari suradi. Bu yerda "nafs yo'li" tashqi manfaat, manmanlik va xudbinlik timsoli bo'lsa, "Haq yo'li" axloqiy poklik va ongli hayot tarzini ifodalaydi. Falsafiy qatlamda ruboiy tasavvufiy g'oyaga — *jihodi akbar*, ya'ni insonning o'zi bilan kurashi tushunchasiga tayanadi [1].

Ruboiydagi "kim o'zini yengsa — mard erur" misrasi pedagogik jihatdan o'ta muhim g'oyani ifodalaydi: haqiqiy yetuklik boshqalarni boshqarishda emas, balki o'z xulqi va qarorlariga mas'ul bo'lishda namoyon bo'ladi. Bu qarash bo'lajak pedagog shaxsini shakllantirishda alohida ahamiyatga ega, chunki pedagog kasbiy faoliyatida avvalo o'zining axloqiy pozitsiyasi bilan tarbiyaviy namuna bo'lib xizmat qiladi [3].

Mazkur ruboiyni ta'lim jarayonida qo'llashda pedagogik talqin mexanizmi sifatida talabalarga ruboiy mazmunini shaxsiy hayotiy tajribasi bilan qiyoslash, undagi g'oyalarni zamonaviy ijtimoiy munosabatlar bilan bog'lash va mustaqil xulosa chiqarishga yo'naltirish samarali hisoblanadi. Bunday yondashuv ruboiy matnini passiv o'qishdan faol axloqiy mushohadaga aylantiradi.

Shu tariqa, Pahlavon Mahmud ruboiylari shaxs kamoloti, nafs tarbiyasi va axloqiy yetuklik masalalarini chuqur falsafiy asosda yoritib, ularni pedagogik jihatdan talqin qilish imkonini beradi. Bu meros talabalarda ma'naviy barqarorlik, o'zini anglash va ijtimoiy mas'uliyat sifatlarini shakllantirishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqot Pahlavon Mahmud ruboiylarida ifodalangan shaxs kamoloti va tarbiyaviy g'oyalarning pedagogik mohiyatini aniqlash hamda ularni zamonaviy talaba tarbiyasi bilan bog'lashga qaratildi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, Pahlavon Mahmud merosi faqat adabiy-falsafiy yodgorlik sifatida emas, balki shaxs tarbiyasiga yo'naltirilgan puxta pedagogik konsepsiya sifatida ham muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Ruboiylar matni darajasidagi tahlil shuni tasdiqladiki, unda kamtarlik, o'zini bilish, nafsni tiyish, ma'naviy mas'uliyat va ijtimoiy muvozanat kabi fazilatlar markaziy o'rin egallaydi. Ushbu fazilatlar shaxsning ichki kamoloti va axloqiy yetukligini ta'minlovchi asosiy tarbiyaviy omillar sifatida talqin qilinadi. Ruboiylarning qisqa, ammo mazmunan chuqur shakli esa tarbiyaviy ta'sirning kuchayishiga xizmat qiladi.

Falsafiy qatlam tahlili Pahlavon Mahmud qarashlarida shaxsning o'zini anglash jarayoni tashqi maqom yoki ijtimoiy mavqedan ustun qo'yilishini ko'rsatdi. Bu holat Sharq pedagogik tafakkuriga xos bo'lgan "avvalo o'zini tarbiyalash" tamoyili bilan uzviy bog'liqdir. Ruboiylarda insonning komillikka erishishi ichki poklanish va axloqiy mas'uliyat orqali amalga oshishi ta'kidlanadi.

XULOSA.

Xulosa qilib aytganda, Pahlavon Mahmud merosida mujassam bo'lgan tarbiyaviy g'oyalar zamonaviy pedagogik jarayon uchun dolzarbligini yo'qotmagan. Aksincha, ma'naviy-axloqiy tarbiya muammolari keskinlashib borayotgan hozirgi sharoitda ushbu merosdan ilmiy asosda foydalanish talabalarda barkamol shaxs sifatlarini shakllantirishda muhim pedagogik resurs bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari Pahlavon Mahmud ruboiylarini oliy ta'lim tizimida ma'naviy-tarbiyaviy ishlar, pedagogik fanlar va tarbiya metodikasi bilan integratsiyalash istiqbollari ochib beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Pahlavon Mahmud. Ruboiylar. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1976.
2. Pahlavon Mahmud. Ruboiylar va hikmatlar. — Toshkent: Fan, 1997.
3. Komilov, N. Tasavvuf. — Toshkent: Movarounnahr, 2009.
4. Haqqoniy, A. Xorazm mutafakkirlari merosi. — Urganch: Xorazm nashriyoti, 2012.
5. Rustamov, E. O'zbek mumtoz adabiyotida ruboiy janri. — Toshkent: Fan, 2005.
6. Karimov, I. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. — Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
7. Jabborov, S. Mumtoz adabiyot va tarbiya masalalari. — Toshkent: O'qituvchi, 2016.
8. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. (2000–2005). "Pahlavon Mahmud". Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi Davlat Ilmiy Nashriyoti.